

Altijd gespannen, altijd alert

BRON: De Volkskrant, 11 oktober 2025

Hoe 'hoog en glansrijk' hij ook aan de top staat in 18de-eeuws Duitsland, in andermans ogen blijft Jud Süß altijd de Jood. In de nieuwe, opgefriste vertaling van de (honderd jaar oude) roman van Lion Feuchtwanger vlamt de haat dan ook zomaar op.

Door Elma Drayer

Eerst een hoeraatje voor Schokland, eenmansuitgeverij van Nils Buis. Als 25ste deel in de reeks Kritische Klassieken kwam hij met een opgefriste en complete vertaling van Jud Süß, de monumentale roman van de Duits-joodse schrijver Lion Feuchtwanger uit 1925, precies een eeuw oud dus. Die had destijds al geweldig succes (ook in Nederlandse vertaling), maar door een gelijknamige nazi-film in 1940 raakte de titel zwaar besmet. Misschien dat daarom een eerdere herontdekking begin jaren 60 amper aansloeg.

Voor de goede orde: Feuchtwanger, die al sinds 1933 in exil leefde, had niets van doen met de film. Enige overeenkomst tussen boek en film was dat beide zich losjes baseerden op dezelfde historische figuur: Joseph Ben Issachar Süßkind Oppenheimer (1698-1738), of tewel Jud Süß, bij leven in dienst van hertog Karl Alexander von Württemberg.

Süß was een zogeheten hofjood, een functie die naar het schijnt vooral aan Duitse hoven bestond. Een hofjood behartigde de financiële belangen van zijn vorst, was doorgaans oppermachtig, maar er werkelijk bij horen deed hij (natuurlijk) niet. Gojse nijd, om een term te gebruiken van de betreurde historica Evelien Gans, lag continu op de loer.

Feuchtwanger neemt ouderwets de tijd om Süß' spectaculaire opkomst en even spectaculaire ondergang te schilderen. De auteur bezuinigt niet op personages en als alwetend verteller kan hij ieders gedachten lezen - tot aan die van Süß' Arabische schimmelmerrie toe. 'Zij kende de tred van haar heer, zijn hand, zijn dijen, zijn geur. Ze dacht, als ze licht en sierlijk onder hem voortschreed: hij houdt niet van mij.'

Wees gerust, de lezer die zich overgeeft aan Feuchtwangers breedsprakigheid wordt vorstelijk beloond.

Voor zijn hoofdpersonage zelf is hij aanvankelijk weinig genadig. Hij zet hem neer als geslepen, geldbelust, een vrouwenverslinder, gekmakend ijdel. Scherp is het contrast met Süß' oudere confrater Isaak Landauer, met zijn 'smoezelige krullen, de vette kaftan, zijn gorgelende lach.' Süß ergert zich vreselijk aan diens 'malle, ouderwetse joodse gedoe', begrijpt het niet. Want wat betekent geld 'als je het niet omzette in aanzien, pracht, huizen, paarden, prachtige kleren of vrouwen? Had deze oude man dan geen behoefte om op anderen te spugen, zoals anderen dat op hem deden, en de schoppen die hij kreeg terug te geven?'

De oude man op zijn beurt schudt zijn hoofd over Süß, Hij vindt dat Joden beter 'in de schaduw' kunnen blijven. Jongeren zoals Süß, vindt hij, zakken af tot gojim. 'Ze hebben lawaai nodig, aanzien, geborduurde jassen. (...) Van de subtiele, heimelijke triomf in kaftan en oorlokken hebben ze geen idee, oppervlakkig als ze zijn.'

Intussen maakt Süß pijlsnel carrière. Hij zorgt ervoor dat de hertog financieel en anderszins volkomen van hem afhankelijk is. Nog nooit, beseft hij, stond een Jood in Duitsland 'zo hoog en glansrijk' aan de top. Maar in andermans ogen - het oude verhaal - blijft hij de Jood, tegen wie de haat zomaar kan opvlammen.

Zo beveelt Karl Alexander op een dag in een dronken driftbui zijn dienaren om Süß te ‘dopen’ - haha. Z’n elegante broek en nieuwe kousen zijn kletsnat, zijn schoenen geruïneerd.’ Süß nam het de veldmaarschalk verder niet kwalijk. De hoge heren hadden nu eenmaal zulke buien. En terwijl hij zijn natte kleren verwisselde, bedacht hij dat hij zich de volgende keer weer even beleefd zou tonen, zelfs met nog meer toewijding dan tot dusver, en dan vermoedelijk beter ontvangen zou worden.’

Het zal hem niet helpen. Ondanks al zijn rijkdom, macht en verdiensten krijgt hij de adellijke titel waarop hij aast niet. Belangrijkste obstakel: anders dan zijn broer, die inmiddels baron is, weigert hij zich te laten dopen. Hoe geassimileerd hij ook leeft, die stap gaat hem te ver. Süß’ overweging: als christen zou hij een uit velen zijn, Jood zijn betekende ‘veracht, vervolgd, vernederd zijn, je steeds ervan bewust zijn dat alle ogen op je gericht zijn, altijd gedwongen, gespannen, alert zijn, alle zintuigen scherp en alert.’

Het gruwelijke einde van zijn beeldschone dochter - naar wie hij jarenlang niet heeft omgekeken - doet hem zelfs stapje voor stapje ook tot het geloof der vaderen terugkeren. Van een Jood die zijn afkomst bij voorkeur negeert, verandert hij in een Jood die ten volle Jood wil zijn. Hij wil de dood van zijn dochter wreken, maar dat keert zich tegen hem. Als Karl Alexander geheel onverwacht sterft, zorgen Süß’ vijanden ervoor dat hij per ommegaande in het gevang belandt. Het volk reageert euforisch, een minipogrom volgt. ‘Men vond er een bijzonder plezier in om een oude jood, die zich wanhopig verweerde, het grijswitte haar en de baard uit te trekken. (...) Een jong, bevend, onknop meisje, een zekere Jentel Hirsch, werd onder veel geschater naakt uitgekleeft en gevlooid. Alle Stuttgarter joden; van grijsaard tot zuigeling, werden op die manier door het bedrijvige gepeupel bij elkaar gedreven en onder een geweldig escorte van straatjongens met modder en stenen begooit, en aan de stadsvoogd overgeleverd.’ Overall in de stad klinkt het deuntje ‘De Jood moet hangen’. Evengoed valt het niet mee om Süß netjes volgens de regels veroordeeld te krijgen. Soelaas biedt uiteindelijk een oude wet die de vleselijke omgang van Joden met christenvrouwen verbiedt. De nieuwe hertog tekent het doodvonnis - met tegenzin, hij beseft heel goed dat de gang van zaken niet deugt. Maar ja. Het is beter, zegt hij, dat de Jood ten onrechte wordt gewurgd dan dat hij terecht blijft leven en het ‘in het land verder blijft broeien’.

Waarna de slothoofdstukken je niet weinig de keel snoeren - zeker als je bedenkt dat deze 18de-eeuwse wreedheden nog maar kinderspel waren.